HANDLEIDING

Aanpak begeleidingsethiek voor AI in de zorg

ECP
Platform voor de InformatieSamenleving

HANDLEIDING

Aanpak begeleidingsethiek voor AI in de zorg

om te komen tot concrete handelingsopties voor techniek, processen en gedrag om het gebruik van digitale innovaties ethisch in te richten

Auteur: Daniël Tijink
in samenwerking met: Aldert de Jongste

Redactie: Turnaround Communicatie
Ontwerp en opmaak: Frank Westenberg

Referenten VWS:
Annemieke Nennie en Wouter van de Bij,
Programma Waardevolle AI voor gezondheid

Referenten zorginstellingen:
Brigitte Boon (academy Het Dorp, SiZA),
Marjolein Elderhorst (LUMC) en
Joran Lokkerbol (Trimbos Instituut)

Ondersteund door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS)

Inhoudsopgave

Vooraf **4**

Digitale zorg en ethiek 4

Opzet, materiaal en training 5

1 Aanpak van begeleidingsethiek in de zorg **6**

Begeleidingsethiek: de aanpak 8

Begeleidingsethiek: voor wie en wanneer bruikbaar 10

2 Voorbereiding van de workshop begeleidingsethiek **11**

Startgesprek met de initiatiefnemer 14

Deelnemers en rollen 15

Plan van Aanpak 18

3 Workshop begeleidingsethiek **20**

Introductie 22

Fase 1 – Casus 23

Fase 2 – Dialoog 23

Overgang 26

Fase 3 – Handelingsopties 27

Afsluiting 28

4 Afronding en vervolg **29**

Coalitie Begeleidingsethiek 31

Bijlagen **32**

Vooraf

Iedereen die een workshop begeleidingsethiek rond digitale zorg wil organiseren, vindt in deze handleiding praktische handvatten. De moderator en co-moderator zijn met deze handleiding in staat een workshop te organiseren en daaraan leiding te geven. Goed begrip van begeleidingsethiek is daarvoor een vereiste.

De 'aanpak begeleidingsethiek' is ontwikkeld door de werkgroep ethiek en digitalisering van ECP|Platform voor de Informatiesamenleving. In deze werkgroep zijn ICT-partijen, overheid, wetenschap en de sectoren energie, veiligheid en zorg vertegenwoordigd. Specifiek voor de zorgsector heeft het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) in 2020 aan ECP gevraagd de 'aanpak begeleidingsethiek' te valideren, met een focus op artificial intelligence (AI). In de loop van 2020 is de aanpak als pilot op drie concrete cases toegepast bij het LUMC, Trimbos en SIZA. Bij alle drie de cases werkt de aanpak begeleidingsethiek uitstekend. De verslagen en aanvullende informatie is te vinden op www.begeleidingsethiek.nl. De lessen van deze pilots zijn opgenomen in deze handleiding.

Digitale zorg en ethiek

Steeds vaker vindt er digitalisering of automatisering plaats in het primaire zorgproces. eHealth-toepassingen zoals thuismonitoring, het scannen van röntgenfoto's en digitaal contact via beeldbellen, mail of app worden snel de gewoonste zaak van de wereld. Een belangrijke ontwikkeling in ehealth is AI en zelflerende systemen. Hoe handig dit ook kan zijn, het roept ethische vragen op. Want hoe slim is de computer? En houden we de controle over het zelflerende proces, of werkt de computer volledig zelfstandig?

De 'aanpak begeleidingsethiek' is een constructieve manier om met ethiek en digitalisering om te gaan. De aanpak is ontstaan, omdat de urgentie hoog is. Ten eerste omdat digitalisering transformaties veroorzaakt die veel ethische vragen oproepen. Ten tweede omdat er geen methode voorhanden was om met deze vragen om te gaan.

Opzet, materiaal en training

Deze handleiding omvat alle instructies om zelfstandig een workshop begeleidingsethiek te organiseren en is bewust beknopt gehouden. Daarbij is er gelukkig veel achtergrondmateriaal beschikbaar in de bijlagen of online. In de bijlage is een plan van aanpak voor de workshop opgenomen, evenals een beschrijving van de drie cases, voorbeelden van resultaten uit verschillende onderdelen van de workshop en algemene tips voor de rol van moderator.

De website **www.begeleidingsethiek.nl** is de vindplaats van de Coalitie Begeleidingsethiek, een community of practice, waar geleerd wordt van elkaars ervaring. Hier zijn verslagen te vinden van eerder gehouden workshops, ondersteunend materiaal, analyses van verschillende resultaten, artikelen en verwijzingen naar bijeenkomsten. Ook kun je hier contact opnemen voor het volgen van een training.

Leeswijzer

In **hoofdstuk 1** leer je de aanpak en de achtergrond kennen. Daarna leer je per stap hoe je een workshop begeleidingsethiek uitvoert. In **hoofdstuk 2** leer je de workshop voor te bereiden. **Hoofdstuk 3** gaat in op de daadwerkelijke uitvoering van de workshop. En **hoofdstuk 4** schetst de vervolgacties.

1

Aanpak van begeleidingsethiek in de zorg

Hoofdstuk 1
Aanpak vanbegeleidingsethiek in de zorg

Begeleidingsethiek is een filosofisch concept dat gemunt is door professor Peter-Paul Verbeek.[1] In één zin gaat het om de inzichten van de huidige techniekfilosofie die in de ethiek zijn geïntroduceerd. Dat betekent dat de verhouding tussen mens, technologie en omgeving aan de basis ligt van dit concept.

In de video op deze pagina vat professor Verbeek het gedachtengoed van begeleidingsethiek in vijftien minuten samen.

Video: Begeleidingsethiek, de theorie

1 Verbeek, Peter-Paul, Op de vleugels van Icarus, hoe techniek en moraal met elkaar meebewegen, Rotterdam 2014. Verbeek, Peter-Paul, De grens van de mens, Over techniek, ethiek en de menselijke natuur, Rotterdam 2011

Begeleidingsethiek: de aanpak

Het filosofische concept van de begeleidingsethiek is vertaald naar een concrete aanpak begeleidingsethiek.[2] Deze aanpak kent vier uitgangspunten:

1. **Ethisch begeleiden in plaats van beoordelen** Bij veel klassieke ethiek staat het oordelen voorop. Mag een technologie wel of niet gebruikt worden? In de zorg zijn er medisch-ethische commissies met experts die op die manier werken. Bij begeleidingsethiek gaat het juist om de hoe-vraag. Hoe kan technologie op een ethische manier worden ingezet en wat betekent dit voor mens en maatschappij? In het licht van AI en zelflerende systemen gaat de aanpak begeleidingsethiek over hoe de implementatie van technologie in de samenleving begeleid kan worden, en andersom over hoe de samenleving begeleid kan worden in het gebruik van technologie. Dat betekent niet dat alles altijd mag, maar wel dat je eerst kijkt naar hoe het op een goede manier kan.

2. **Technologie concreet toepassen** Veel discussies over ethiek en technologie zijn vrij abstract. Ze gaan bijvoorbeeld over AI of algoritmen in het algemeen en worden vaak vastgelegd in generieke ethische codes of richtlijnen. De aanpak begeleidingsethiek focust op een concrete technologie in een concrete toepassingsomgeving. Hierdoor kan de dialoog over effecten en waarden veel preciezer en constructiever worden gevoerd.

3. **Dialoog met betrokkenen voeren** Bij implementatie van concrete technologie in een concrete toepassingsomgeving hebben direct betrokkenen het beste zicht op de mogelijke effecten. Hun inbreng en suggesties ter verbetering zijn zeer waardevol. De kern van de aanpak begeleidingsethiek is dan ook niet een ethische commissie met experts, maar een levendige dialoog met verschillende betrokkenen.

4. **Ethisch vormgeven, inrichten en handelen** Begeleidingsethiek wil niet zozeer oordelen of beschrijven, maar wil 'ethische vooruitgang' boeken door vorm te geven. Die vormgeving loopt over drie paden:
   - (her)ontwerpen van de technologie. Elk technisch ontwerp heeft ethische waarden ingebakken, die in het gebruik zichtbaar worden. Dat betekent dat een technologie ook vanuit ethische waarden kan worden (her) ontworpen: ethics by design.
   - (her)inrichten van de omgeving waarin de technologie wordt gebruikt. Nieuw toegepaste technologie vraagt om nieuwe (ethische) afspraken en een aanpassing of herinrichting van de omgeving waarin die technologie

2 Tijink, Daniël en Verbeek, Peter-Paul, Aanpak begeleidingsethiek. Een dialoog over technologie met handelingsperspectief, Leidschendam, 2019

gebruikt wordt. Die (her)inrichting kan vanuit waarden worden vormgegeven.

- Aanpassen van gedrag van mensen die technologie gebruiken of er mee te maken krijgen. Mensen kunnen zich meer en minder ethisch gedragen. We moeten ons bewust worden van wat de effecten zijn van nieuwe technologie en welk gedrag dat van mensen vraagt. Soms zullen mensen nieuwe vaardigheden moeten leren, voordat zij goed met de technologie kunnen omgaan. Daarnaast moeten we nog leren wat ethisch gedrag is bij het gebruik van een nieuwe technologie.

De uitgangspunten hebben geleid tot een aanpak begeleidingsethiek, om te komen tot concrete handelingsopties voor techniek, processen en gedrag om het gebruik van digitale innovaties ethisch in te richten. Figuur 1 geeft deze aanpak goed weer.

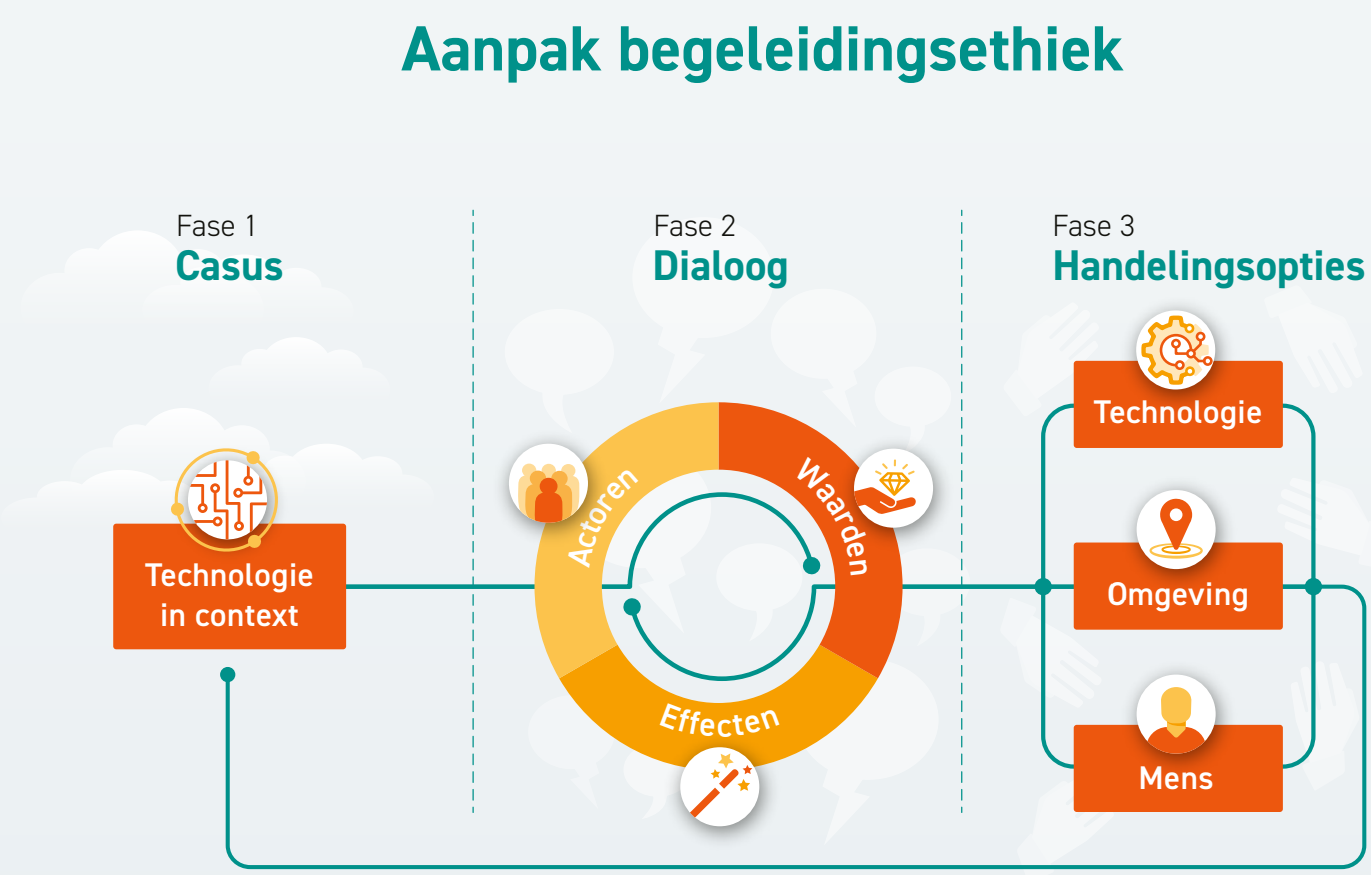

Figuur 1: Aanpak begeleidingsethiek

Begeleidingsethiek: voor wie en wanneer bruikbaar

De aanpak begeleidingsethiek is bedoeld voor zorginstellingen die serieus aandacht willen besteden aan ethische vragen die opkomen bij het (toekomstig) gebruik van digitale toepassingen. Dat kan in de ontwikkelfase zijn, maar ook heel goed bij de introductie of tijdens het gebruik ervan. Er kunnen altijd ethische vragen opduiken en er zijn ook altijd handelingsopties om daarmee aan de slag te gaan. In de drie pilot cases bij LUMC, SIZA en Trimbos is het initiatief uitgegaan van een zorginstelling. Natuurlijk kunnen ook andere organisaties in de zorgketen die te maken krijgen met een nieuwe technologie, het initiatief nemen. Juist bij implementatie van digitale toepassingen zijn vaak meerdere spelers betrokken, die vanuit hun eigen waarden werken. Reden te meer om de ethische uitdaging gezamenlijk op te pakken.

Moreel Beraad

Binnen de zorg is het Moreel Beraad een bekende ethische methode.
Wat is het verschil met de aanpak begeleidingsethiek?

Aanpak begeleidingsethiek	Moreel beraad
Over technologische toepassingen	Over algemene morele dilemma's
Belangrijke rol waarden	Belangrijke rol waarden
Positieve en negatieve effecten	Argumenten voor of tegen
Dialoog, respect	Dialoog, respect
Focus op handelingsopties	Focus op oordeelvorming

Figuur 2: Verschil Moreel Beraad en aanpak begeleidingsethiek

2

Voorbereiding van de workshop begeleidingsethiek

Hoofdstuk 2
Voorbereiding van de workshop begeleidingsethiek

In dit hoofdstuk nemen we je als moderator mee door alle stappen die in de voorbereiding belangrijk zijn. Te beginnen bij de eerste stap, het startgesprek met de initiatiefnemer. Na het startgesprek bepaal je wie de deelnemers zullen zijn en welke rollen zij hebben in de workshop. Ook gaan we in op het maken van een plan van aanpak en staan we stil bij een paar zaken die vooraf moeten worden besloten.

Een goede voorbereiding van een workshop begeleidingsethiek is cruciaal.
De tijdlijn op deze pagina geeft een overzicht van alle activiteiten die nodig zijn. De tijdslijn is indicatief: er kan versneld worden, maar soms duren zaken ook langer.
De inhoudelijke elementen worden in dit hoofdstuk uitgelegd.

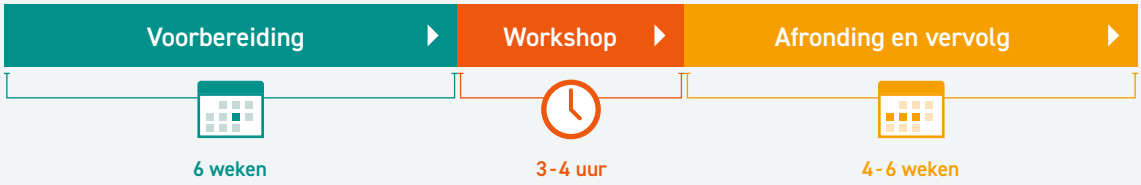

Figuur 3: Tijdlijn voorbereiding workshop

Tijd	actie	aanwezig
Week -6	Startgesprek	moderator & initiatiefnemer
Week -5	Akkoord en afspraken initiatiefnemer	(co) moderator & initiatiefnemer
Week -5	Eerste versie Plan van aanpak	(co) moderator
Week -4	Datum prikken en uitnodiging versturen	(co) moderator & initiatiefnemer
Week -3	Opvolging afspraken initiatiefnemer	(co) moderator & initiatiefnemer
Week -3	Concept plan van aanpak	(co) moderator
Week -3	(optie) benoemen communicatiemogelijkheden	
Week -2	Voorgesprek Expert	(co) moderator
Week -1	Voorgesprek sponsor	moderator
Week -1	Laatste voorbereidingsgesprek	(co) moderator & initiatiefnemer
Week -1	Gefinaliseerd Plan van Aanpak	(co) moderator
0	De workshop aanpak begeleidingsethiek	alle deelnemers
Dag 1	Reflectiemoment	(co) moderator & initiatiefnemer
Week 1	Concept verslag	(co) moderator en 3e begeleider
Week 2	Commentaar ontvangen op verslag	alle deelnemers
Week 3	Finaliseren inhoudelijk verslag	
Week 3	Optie: werkdocument opstellen met vervolgactiviteiten	
Week 3	Uitvoeren communicatie	
Week 4	Opmaken verslag	
Week 6	Borgen van resultaten en handelingsopties in de organisatie - initiatiefnemer en sponsor	
Week 6	Aanleveren verslag bij Coalitie Begeleidingsethiek www.begeleidingsethiek.nl	(co) moderator

Figuur 4: Tijdlijn voorbereiding workshop in weken

Startgesprek met de initiatiefnemer

De initiatiefnemer is degene die het belang van de aanpak begeleidingsethiek voor de organisatie of voor een casus ziet. Het is iemand binnen de organisatie die verantwoordelijk is voor de ethische benadering van innovatie. Dat kan iemand zijn vanuit een ethische afdeling of iemand vanuit een afdeling innovatie of onderzoek. Vaak is er een goede verbinding met de zorgpraktijk. De initiatiefnemer betrekt iemand anders uit de organisatie om te helpen bij de (interne) organisatie van de workshop begeleidingsethiek.

Als moderator heb je op een bepaald moment een kennismakingsgesprek met de initiatiefnemer. Na het wederzijds voorstellen zijn er voor de moderator vijf punten waar hij [1] op moet letten:

1. **Hoor de vraag:** Probeer een goed beeld te krijgen van de vraag en soms de vraag achter de vraag. Dit zijn vragen die je kunt stellen:
   - Wat speelt er in een organisatie?
   - Welk beeld is er over ethiek en de aanpak begeleidingsethiek?
   - Wat verwacht de initiatiefnemer van de aanpak, welke resultaten heeft hij voor ogen?
   - Wat is het doel van een innovatie?
   - Welk onderdeel van de innovatie is belangrijk?
   - Welke personen en belangen zijn betrokken?
   - Welke spanningen zijn er?
   - Is er een geschiedenis en hoe ziet die eruit?
   - Over welke casus gaat het?
   - Waar zit precies de uitdaging binnen deze casus?

2. **Leg uit wat de aanpak begeleidingsethiek (niet) is:** Vertel iets over de achtergrond van begeleidingsethiek en over de aanpak. Vertel waarom de aanpak gebruikt wordt, waarom mensen er enthousiast over zijn. Geef voorbeelden uit andere relevante cases. Vertel wat de initiatiefnemer kan verwachten en wat niet.[2]

3. **Vertel over de randvoorwaarden:** Vertel iets over de groep van deelnemers, over hoelang een workshop duurt, over de verschillen van online en offline,

1 We gebruiken de persoonlijk voornaamwoorden hij en zij door elkaar. Uiteraard kunnen mensen mannelijk, vrouwelijk of welke geslachtvorm daartussen in zijn.

2 Deze informatie haal je uit deze handleiding, de publicatie 'Aanpak begeleidingsethiek', de training of van de website www.aanpakbegeleidingsethiek.nl.

over de kosten, over het verslag, over het delen van de uitkomsten, over de timing. Vertel ook iets over jezelf. Waarom ben je moderator, wat is je drive, je ervaring. En wat heb jij nodig om de workshop succesvol te laten verlopen?

4. **Bespreek de case en beslis of de aanpak past:** Probeer de casus zo helder mogelijk te krijgen, zowel de digitale toepassing zelf als de functie ervan binnen de organisatie. Bespreek of de aanpak past bij de vraag van de organisatie. Bespreek ook de ethische aspecten. Bij AI zijn die er bijna altijd vanwege het zelflerend aspect ervan. Vaak willen mensen er nog even over nadenken, willen zij het breder in de organisatie peilen of hebben ze goedkeuring nodig van een besluitvormend gremium zoals het managementteam. Je drukt nooit iets door en geeft altijd ruimte, maar je laat het belang van ethiek bij digitale (AI) innovaties en de mogelijkheden van begeleidingsethiek goed naar voren komen. Voor organisaties is een ethische aanpak niet nice, maar need to have.

5. **Maak vervolgafspraken op basis van het plan van aanpak:** Als er nog geen beslissing is genomen, spreek je af wanneer je elkaar opnieuw spreekt. Als er een vervolg komt, maak je voor zover mogelijk afspraken over de randvoorwaarden (zie punt 3). Zorg dat je een goed beeld krijgt van de deelnemers en duidelijkheid over de financiering. Bepaal de datum van de workshop en bespreek hoe het staat met de expert en de sponsor. Kijk ook verder dan de workshop alleen. Wie maakt het verslag en komt er een werkdocument?

De initiatiefnemer is de persoon met wie je als moderator het meest in contact staat. Hij is je belangrijkste lijn naar de organisatie en aanspreekpunt voor het inrichten van de workshop. Voordat de workshop begint, heb je vier contactmomenten (zie de tijdlijn).

Deelnemers en rollen

De workshop aanpak begeleidingsethiek is participatief. Dat betekent dat het belangrijk is wie de deelnemers zijn. Twee van hen hebben een specifieke rol: de sponsor en de expert. In deze paragraaf worden eerst die twee rollen beschreven en wordt daarna ingegaan op de andere deelnemers.

De sponsor

De sponsor is degene die vanuit de organisatie brede verantwoordelijkheid draagt voor innovatie of de inzet van technologie. Vaak is dat iemand uit de

directie, de Raad van Bestuur of het management, soms met de portefeuille ethiek of innovatie. Betrokkenheid van de sponsor is niet alleen belangrijk voor het draagvlak van het uitvoeren van de workshop begeleidingsethiek, maar ook voor het commitment om iets te doen met de resultaten. Tijdens de workshop fungeert hij als gastheer.

De sponsor heet iedereen welkom. Daarna geeft hij de context van de workshop aan: wat is het belang ervan voor de organisatie. Ideaal gesproken is de sponsor tijdens de workshopsessies aanwezig en is hij na zijn introductie gewoon een van de deelnemers. De sponsor sluit aan het eind ook weer af. Dat gebeurt door alle aanwezigen te bedanken voor hun bijdrage en aan te geven wat er gaat gebeuren met de resultaten en welke vervolgstappen zijn voorzien.

De moderator stemt voorafgaand aan de bijeenkomst af met de sponsor. Dat hoeft niet lang te duren, een half uur is voldoende. Het gaat om het checken van zijn rol aan het begin en het eind van de workshop en wie wanneer de leiding heeft. Ook stem je de verwachtingen op elkaar af.

De expert

De aanpak begeleidingsethiek werkt vanuit concrete digitale toepassingen die gebruikt (kunnen) worden in concrete situaties. Dit noemen we de casus. De casus wordt ingebracht door een of meer experts. De expert is iemand die voldoende weet van de technologie én van de context waarin die technologie gebruikt gaat worden. De expert vertelt over de casus aan de hand van drie vragen:

- Wat is de huidige context?
- Wat is het probleem dat jullie willen oplossen?
- Wat is de (technologische) oplossing en hoe werkt deze?

Het is belangrijk dat de expert de casus goed kan verwoorden. Het doel is dat er een gezamenlijk beeld ontstaat over de casus en dat iedereen voldoende weet om de dialoog te kunnen voeren. De expert loopt daar niet op vooruit en geeft geen mening. Het gaat hier sec om een objectieve uitleg. Na de presentatie is er ruimte voor het beantwoorden van vragen.

De deelnemers

Het basisidee bij de aanpak begeleidingsethiek is, dat iedereen die betrokken is meepraat. Met betrokken bedoelen we niet alleen de mensen die betrokken zijn bij de toepassing en het gebruik ervan, maar ook de mensen die (soms ongewild) te maken krijgen met de toepassing of de effecten ervan. Denk bijvoorbeeld aan de naasten van personen die zichzelf niet kunnen vertegenwoordigen. Denken vanuit het 'betrokkenheidsprincipe' is wezenlijk voor de aanpak begeleidingsethiek.

Natuurlijk zijn er beperkingen aan het aantal mensen die deel kunnen nemen aan een workshop, zelfs als er meerdere workshops worden gehouden. Daarom is het belangrijk dat tijdens de workshop wordt stilgestaan bij degenen die niet aanwezig zijn. De deelnemers wordt gevraagd zich te verplaatsen in een ander en ook eens vanuit een ander perspectief te kijken naar de soort zorg.

Er zijn vier categorieën deelnemers te onderscheiden:

1. **Zorgprofessionals** Per casus en instelling is het verschillend welke professionals worden uitgenodigd. Afhankelijk van de soort zorg kunnen dit bijvoorbeeld verpleegkundigen, behandelaars, begeleider of artsen zijn.

2. **Patiënten, cliënten, mantelzorgers en naasten** Uiteraard is het perspectief van patiënten, cliënten, mantelzorgers en naasten belangrijk. De verschillende benamingen zeggen iets over de soort zorg en vaak ook over de verschillende relaties met de zorg. Soms is ook een vertegenwoordigende partij aanwezig, zoals een patiëntenfederatie.

3. **Managers en beleidsmakers** Met managers en beleidsmakers wordt gedoeld op mensen die invloed hebben op de omgeving waar technologie gebruikt wordt, onderliggende afspraken en financieringsstromen. Het gaat om 'beïnvloeders' binnen zorginstellingen en daarbuiten, zoals (rijks)ambtenaren of mensen van een zorgkantoor. In de drie pilot workshops waren bijvoorbeeld medewerkers van het programma 'Waardevolle AI voor zorg en gezondheid' en de directie Innovatie en zorgvernieuwing van het ministerie van VWS betrokken.

4. **ICT'ers** ICT'er is een zeer inclusief begrip. Bij AI-toepassingen gaat het vaak om data-scientists en programmeurs. Daarnaast spelen (interface) designers een rol. Zij bevinden zich zowel binnen als buiten de zorginstelling. In de drie beschreven cases waren een data-specialist en een manager Informatie en technologie aanwezig vanuit de instelling zelf. Ook kunnen mensen van buiten betrokken worden, zoals leveranciers of onderzoekers.

Deze vier categorieën deelnemers helpen om na te gaan of er betrokkenen missen. Omdat we te maken hebben met een concrete technologische toepassing in een concrete omgeving is vaak al vlot duidelijk welke mensen bij de workshop betrokken moeten zijn. De initiatiefnemer en de expert blijken meestal een goed beeld te hebben en ook het juiste netwerk om hen uit te nodigen. Het gaat erom dat we geen relevante betrokkenen vergeten.

Een belangrijke beslissing is of er mensen buiten de eigen kring worden uitgenodigd. Dat kan onveilig aanvoelen voor de groep. Een mogelijke oplossing is om verschillende workshops te organiseren met verschillende samenstellingen. Essentieel voor een goed resultaat is wel dat mensen van verschillende disciplines en achtergronden elkaar ontmoeten. Het is belangrijk in de gaten te houden dat je niet alleen input krijgt van de verschillende betrokkenen, maar dat zij ook delen van de oplossing in handen hebben.

Plan van Aanpak

Vanuit ECP is er een plan van aanpak ontwikkeld voor de workshop begeleidingsethiek. Dat bevat naast doelstelling, onderwerp en beschrijving van het type deelnemers een tijdschema en een draaiboek. Dit plan van aanpak wordt aan de hand van de gesprekken tussen moderator en initiatiefnemer ingevuld en op maat aangepast. Het geeft duidelijkheid aan de verschillende mensen die een ondersteunende rol spelen in de bijeenkomst. In **bijlage 1** vind je een tijdschema en een draaiboek. Denk bij het formuleren van het plan van aanpak ook alvast na over het communiceren over de uitkomsten. Dat hoeft niet uitgebreid te zijn, maar wel moeten de verschillende mogelijke communicatie-uitingen vooraf benoemd worden. Ook belangrijk is dat vooraf benoemd wordt welke resultaten de workshop moet opleveren. Dat zal enerzijds gaan om inhoudelijke resultaten die in een werkdocument terecht komen, en anderzijds om procesmatige resultaten waar actie op wordt ondernomen. Daarbij zijn er een paar keuzes die vooraf moeten worden gemaakt:

Online-offline Een workshop aanpak begeleidingsethiek verloopt zowel fysiek als online goed. Er is met beide varianten ruime ervaring opgedaan. Als je de workshop goed inricht, dan zijn er niet veel verschillen qua uitkomsten en beleving. Ook de tijdsduur is ongeveer gelijk. Er kunnen verschillende redenen zijn om te kiezen voor online of offline. De voorbereiding en de uitvoering van de workshop is anders.

Subworkshop In de derde fase van de workshop worden handelingsopties gegenereerd binnen drie domeinen: technologie, omgeving en mens. Hiervoor vorm je drie groepjes. Drie moderatoren begeleiden de groepjes. Zij moeten beschikken over voldoende kennis van de inhoud van begeleidingsethiek en ervaring hebben met modereren. Vooraf maak je een indeling naar subgroepjes. Stel deze zo gevarieerd mogelijk samen. Let op soort functie, jong, oud, man, vrouw, intern of extern en verdeel dit gevarieerd over de groepjes. Bewaak dat iedereen waardevol is in zijn groepje.

Uitnodiging en bijlagen Vooraf worden de deelnemers door de initiatiefnemer en de moderator uitgenodigd en op de hoogte gebracht van het tijdstip en de locatie of de link naar het videobellen. Daarnaast kan een beperkte hoeveelheid materiaal vooraf opgestuurd worden ter voorbereiding. Als inleiding op de begeleidingsethiek is er een **YouTube filmpje** van professor Verbeek beschikbaar. Hij is de grondlegger van het gedachtengoed achter begeleidingsethiek. Dit filmpje duurt een kwartier en is een aantrekkelijke en nuttige voorbereiding op de workshop begeleidingsethiek.

Workshop begeleidingsethiek

Hoofdstuk 3
Workshop begeleidingsethiek

In dit hoofdstuk loodsen we je door de workshop begeleidingsethiek en alles wat er tijdens deze sessie moet gebeuren. De workshop duurt vier uur en bestaat uit de drie fasen die in onderstaande figuur worden weergegeven.

Aanpak begeleidingsethiek

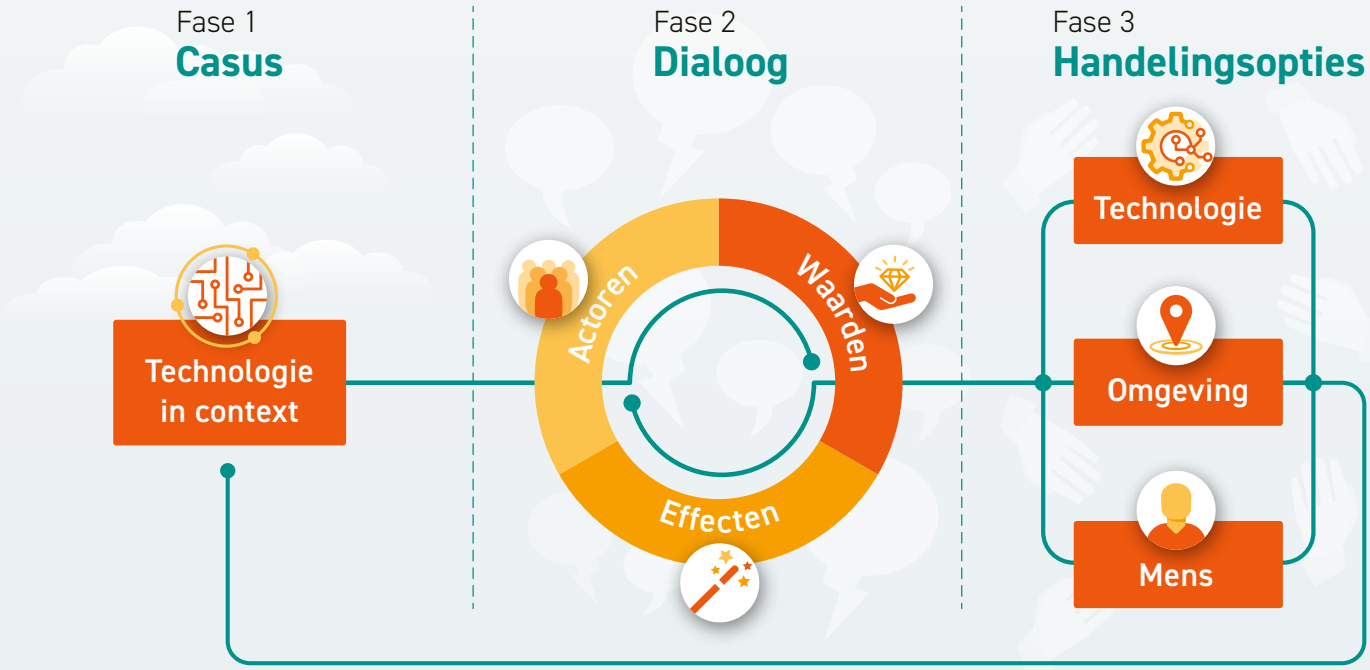

Zorg dat je als moderator ruim op tijd aanwezig bent. Bij een online workshop kunnen mensen moeite hebben met inloggen of moeten er soms nog technische dingen geregeld worden. Offline moet de zaal in orde gemaakt worden. Ontvang de deelnemers online en offline. Jij bent de gastheer.

Introductie

Aftrap en kennismaking (15 minuten)

Openen: de moderator neemt het woord en geeft aan dat de workshop begint. Hij geeft het woord aan de sponsor voor het welkom.

Welkom sponsor: De sponsor heet iedereen welkom namens de organisatie en geeft het belang en de context van de workshop weer.

Spelregels: De moderator neemt het woord weer over en legt de spelregels uit. Tijdens de workshop gelden de Chatham House rules [1]: iedereen is vrij te spreken. Er zal een verslag worden gemaakt, maar namen worden niet vermeld. De afspraak wordt gemaakt dat de deelnemers mogen vertellen over de workshop, maar geen namen mogen noemen.

Voorstelronde: Vraag mensen zich voor te stellen met naam en functie en de reden van deelname. Let er als moderator op dat mensen niet te veel tijd nemen. Geef wel ruimte voor vragen en verwachtingen, anders komen deze later terug.

Opzet van de workshop: Je neemt de opzet van de middag door aan de hand van figuur 1, aanpak begeleidingsethiek. Geef aan wanneer er pauzes zijn.

Inleiding aanpak begeleidingsethiek (15 minuten)

De moderator vertelt over de aanpak begeleidingsethiek. Hij stapt dus even uit zijn rol als moderator en wordt inleider. Hij vertelt kort over begeleidingsethiek en verwijst naar de video van professor Verbeek die eerder in deze handleiding aan de orde kwam. Een of twee vragen kunnen behandeld worden, maar hier past geen uitgebreide discussie.

De belangrijkste les is: begeleidingsethiek is géén beoordelingsethiek. De hoe-vraag staat centraal. De moderator staat hier bewust even bij stil, omdat hij hier later mogelijk op moet terugvallen als het gesprek tijdens de workshop afwijkt van dit principe. Vervolgens zoomt hij in op de drie fases van de aanpak en vertelt

1 https://en.wikipedia.org/wiki/Chatham_House_Rule

waarom daarvoor is gekozen. Informatie hierover staat in hoofdstuk 1 en in de uitgebreide publicatie over de aanpak begeleidingsethiek. Als aanvulling daarop kan je een training volgen of intervisie organiseren via ECP. De ervaring leert dat het verstandig is om bij de introductie het derde deel over de handelingsopties alleen te benoemen en pas verderop toe te lichten, voorafgaand aan fase 3. Aan het eind van de presentatie is er ruimte voor vragen. Daarna stapt de inleider weer in de rol van moderator. De workshop begint bij fase 1, zoals figuur 1 laat zien. Daarom vraag je de expert(s) hun toelichting te geven.

Fase 1 – Casus

Toelichting op mens en technologie in context (25 minuten)
De expert vertelt over de casus aan de hand van de drie vragen:

- Wat is de huidige context?
- Wat is het probleem dat jullie willen oplossen?
- Wat is de (technologische) oplossing en hoe werkt deze?

Als het een AI-casus is zal hij ook ingaan op ethisch relevante zaken als het zelflerend vermogen en de beslissingsverantwoordelijkheid. Zorg ervoor dat het gesprek daarover pas in de dialoogfase gevoerd wordt. De presentatie van de expert is informerend. Geef ruimte voor verklarende vragen, dus geen discussievragen. Het doel is dat iedereen na afloop van de presentatie goed weet waar het over gaat. Probeer na te gaan of dat bij iedereen het geval is.

De workshop is nu ongeveer een uur gaande en veel informatie is overgedragen. Dit is een natuurlijk moment voor een korte pauze van tien minuten. Hierna begint het actieve deel van de workshop.

Fase 2 – Dialoog

Fase 2a – Actoren (15 minuten)
In deze fase wordt aan de deelnemers gevraagd welke actoren bij de casus betrokken zijn. De deelnemers met hun verschillende achtergrond zullen verschillende actoren noemen. Bijna altijd blijkt dat er meer mensen betrokken zijn dan ieder voor zich in eerste instantie dacht. Dit geeft aan dat de groep goed is samengesteld, maar ook dat er betrokkenen ontbreken en dus ook hun specifieke perspectief op de casus. Vraag de groep daarom zo nu en dan vanuit zo'n ontbrekend perspectief te kijken naar de casus.

De moderator zet de brainstorm vlot en enthousiast in. Doel is de actoren te inventariseren die betrokken zijn bij de digitale toepassing waarvoor de workshop wordt georganiseerd. Deze brainstorm kost niet veel tijd. In een zaal geeft de moderator mensen kriskras het woord. Die schrijven hun suggestie op een flip-over. Er zal snel een lijst ontstaan. Als een actor niet duidelijk aan de casus kan worden gelinkt, vraagt de moderator om een toelichting. De moderator sluit af met de vraag of er nog belangrijke actoren missen. De lijst hoeft niet uitputtend te zijn. Dat kan worden benoemen. Na de brainstormsessie hangt de moderator het overzicht zichtbaar op in de zaal.
In een online situatie werkt de chatfunctie uitstekend voor de brainstorm over actoren. Omdat mensen parallel kunnen werken, verloopt de online brainstorm snel. De moderator spreekt de naam van de actoren hardop uit die in de chat verschijnen. De input in de chat blijft tijdens de sessie te lezen en wordt na afloop voor het verslag bewaard.

Fase 2b – Effecten (30 minuten)

Veel ethische methodes focussen op ethische waarden, vragen of dilemma's. In de aanpak begeleidingsethiek wordt eerst de vraag gesteld naar de mogelijke effecten van de introductie of het breed gebruik van een technologie. De vraag naar effecten is concreter. Bijna iedereen heeft hierover duidelijke beelden vanuit zijn eigen werkervaring en wereldbeeld. In deze tweede fase worden verschillende soorten effecten gezocht: positieve effecten en negatieve effecten, korte-termijneffecten en lange-termijneffecten, en effecten op micro-, meso- en macroniveau (ofwel voor het individu, de organisatie en de samenleving). In **bijlage 3** staan voorbeelden van effecten waaraan gedacht kan worden.

Hoewel er meerdere mogelijkheden zijn om een workshop te leiden, raden we de brainwrite methode aan. Het idee daarachter is dat iedereen in vijf minuten voor zichzelf mogelijke effecten opschrijft die nieuwe digitale toepassingen met zich mee kunnen brengen. Het is dan vijf minuten stil. Na die vijf minuten maakt de moderator een ronde, waarin iedereen om de beurt wordt gevraagd diens meest relevante effect te noemen. Deze keuze heeft als voordeel dat iedereen aan de beurt komt en evenveel spreektijd krijgt.

Als een effect niet duidelijk is, vraag dan om een toelichting. Ook andere deelnemers mogen om toelichting of concretisering vragen. Iedereen moet begrijpen wat er wordt bedoeld. Voor de mensen achter aan de ronde wordt het moeilijker om met iets nieuws te komen. Dat effect kun je benoemen en gebruiken. Het is uiteraard geen schande als iemand zegt dat al zijn effecten al zijn ingebracht. Het is ook een stimulans om je best te doen nog iets te verzinnen wat

nog niet is genoemd. Als de ronde afgerond is, volgt de open ronde. Daarin haal je de effecten op die nog niet genoemd zijn.

Offline gebruik je een flip-over met twee kolommen: een voor positieve en een voor negatieve effecten. Online werkt een tabel in Word goed, die je via schermdelen in beeld brengt.

Fase 2c – Waarden (20-30 minuten)

Doel van deze fase is de relevante waarden die in de groep leven naar boven te krijgen. De drie belangrijkste worden door de moderator vastgesteld, waarna ze gebruikt worden in fase drie bij de handelingsopties.

Waarden zitten vaak achter de effecten verborgen. Als iemand bijvoorbeeld zegt 'het effect is dat ze alles van me weten' dan kun je de waarde privacy herkennen. Bij het effect 'ik weet niet of het advies dan wel klopt' gaat het om vertrouwen. Waarden die in de drie pilotcases vaak genoemd worden, zijn kwaliteit van zorg, participatie en eigenaarschap van patiënten en cliënten, veiligheid en efficiëntie. In **bijlage 4** staan meer waarden genoemd. In en om de organisatie bestaan soms al ethische waardenkaders of kernwaarden. Die kunnen in de workshop ingebracht worden, maar het is niet per se nodig. Als ze ingebracht worden, doe dat dan pas nadat de waarden vanuit de groep benoemd zijn. Hiermee voorkom je oneigenlijke beïnvloeding van de waarden in de groep.

Als fase 2c begint, presenteert de co-moderator de waarden zoals die naar boven komen naar aanleiding van de benoemde effecten. Sommige effecten zullen bij dezelfde waarde uitkomen. De co-moderator heeft ter voorbereiding een lijst met relevante waarden bestudeerd, zodat de vertaling van effect naar waarde vlot verloopt (zie **bijlage 4** voor een lijst met waarden).

Na de presentatie controleert de moderator of de groep de waarden herkent en of er nog waarden missen. Soms ontstaat er een dialoog over het verschil en de overeenkomst, en sommige waarden worden samengevoegd.

Tot slot wordt de groep gevraagd de drie meest relevante waarden voor deze casus te bepalen. Dat is nodig om te komen tot handelingsopties in fase 3. Vraag de deelnemers kleine stickertjes op het vel te plakken bij de voor hen meest relevante waarde. Een andere manier is mondeling te vragen welke waarden belangrijk zijn, en in de groep te peilen of dit wordt gedeeld. Meestal is de groep het vrij snel eens over de belangrijkste waarden.

Online zijn er diverse tools voorhanden die het vaststellen van de belangrijkste waarden vergemakkelijken. De ervaring leert dat de chat in de videobelsoftware het makkelijkste werkt. Iedereen vermeldt zijn belangrijkste waarde in de chat. Al snel zal duidelijk worden welke drie het meest favoriet zijn.

Overgang

Toelichting handelingsopties

Bij de overschakeling van de dialoogfase naar fase drie over handelingsopties, geeft de moderator een toelichting. De moderator legt uit dat er drie aangrijpingspunten zijn om ethisch te handelen:

- via het ontwerpen van de technologie (ethics by design),
- via het inrichten van de omgeving,
- via het aanpassen van gedrag.

Bij elk van de drie is het goed om passende voorbeelden te noemen. Dat kan een generiek voorbeeld zijn, zoals de auto, maar ook een specifiek voorbeeld uit de omgeving van de casus. Ter verduidelijking is het ook handig aan te geven wie met de handelingsopties aan de slag gaan. Als het gaat om technologie dan zijn dat ontwerpers, technici of inkopers van technologie. Bij de omgeving kan het gaan om managers, beleidsmakers en verzekeraars. En bij de mens zijn het bijvoorbeeld de afdelingen HR en Communicatie

De deelnemers in deze derde fase wordt gevraagd om in kleinere teams, van rond de vijf mensen, aan de slag te gaan om handelingsopties te bedenken. Dat gebeurt in parallelle subworkshops. Dat betekent dat op dit moment de deelnemers worden verdeeld over de groepjes, en dat bepaald wordt wie de moderator is en waar de groepen naar toe kunnen voor overleg. Hierna is het pauze.

Fase 3 – Handelingsopties

Fase 3a – Genereren in subgroepen (30-40 minuten)

Het doel van deze derde fase is aan de hand van de drie gekozen waarden in fase 2 te komen tot handelingsopties voor drie domeinen: het ontwerpen van de technologie, het inrichten van de omgeving en het aanpassen van het menselijk gedrag. Vragen die in dit kader gesteld kunnen worden:

- hoe kan het (her)ontwerpen van technologie ertoe bijdragen dat de veiligheid (waarde) verbetert?
- hoe kan de omgeving worden (her)ingericht, zodat het gebruik van technologie leidt tot de waarde 'meer participatie van de patiënt of de cliënt'.
- Hoe kunnen mensen hun gedrag aanpassen zodat de waarde privacy beter geborgd blijft

Elk subgroepje richt zich op één van de domeinen (technologie, omgeving en mens) en behandelt alle geselecteerde waarden.

De opzet van de subworkshop is als volgt:

- Welkom, indien nodig nog een snelle voorstelronde.
- Korte introductie over handelingsopties. Leg de focus van het groepje bij één van de drie domeinen technologie, omgeving of menselijk gedrag, en breng in herinnering de gekozen waarden om tot handelingsopties te komen in de genoemde domeinen.
- Bepaal wie van de deelnemers de plenaire terugkoppeling wil doen aan het eind.
- Brainwrite van maximaal vijf minuten over handelingsopties.
- Een of twee rondes om de ideeën op te halen.
- Ruimte voor dialoog en aanvullingen.
- Check of degene die de terugkoppeling gaat doen voldoende materiaal heeft.

Ter ondersteuning gebruik je een flip-over of online een Worddocument. Maak een tabel met de drie waarden en vraag in de subgroep naar oplossingen vanuit de gekozen invalshoek. Schrijf een of meer handelingsopties op, gekoppeld aan de waarden en het domein. Deze indeling is niet heilig. Als mensen met handelingsopties komen die bij andere waarden passen, dan zijn ze ook welkom. Het gaat in deze subworkshop niet om de precieze indeling, maar om het zoveel mogelijk genereren van ideeën. Soms is er een voorbeeld nodig om de groep op gang te helpen. Zorg dat je die als moderator paraat hebt.

Op tijd eindigen is extreem belangrijk, want de gemeenschappelijke sessie kan pas doorgaan als alle subgroepjes weer terug zijn in de plenaire bijeenkomst.

Waarschuw de groep vijf minuten van tevoren, zodat de gesprekken afgerond kunnen worden. De moderatoren zijn verantwoordelijk voor het verslag van de subworkshop. Dat is niet veel werk, maar wel belangrijk. Probeer dat diezelfde dag nog te maken.

Fase 3b – Plenair presenteren (20 minuten)
Iedereen komt weer bijeen in dezelfde (virtuele) ruimte. Elk groepje presenteert zijn handelingsopties aan de hand van de flip-over of het online Worddocument. Daarna is er ruimte voor een beperkt aantal vragen. Deze fase gaat vrij vlot. Ga uit van vijf minuten per persoon. Meestal gaat dat vanzelf goed, soms moet je als moderator versnellen.

Afsluiting

Het is belangrijk om netjes en rustig af te sluiten. Na het harde werk in de voorgaande uren is het belangrijk even terug te kijken, om vervolgens over te gaan tot de afsluiting. De afsluiting heeft drie onderdelen:

- Eerst wordt de expert gevraagd om zijn mening. Er is door alle deelnemers op verschillende manieren gesproken over 'zijn' digitale toepassing. Wat vond hij ervan? Is hem iets opgevallen? Heeft hij iets geleerd? De pilots wijzen uit dat vooral de dialoog met patiënten, cliënten en medewerkers zeer wordt gewaardeerd.
- Daarna mogen alle deelnemers een korte reflectie geven. Opvallend bij de pilots is dat alle deelnemers positief zijn over de workshop. Leuk, waardevol, verassend en leerzaam zijn enkele woorden die vaak terugkomen.
- Het dagdeel eindigt zoals het begonnen is. De sponsor bedankt alle deelnemers voor hun inzet en bijdrage. Hij vertelt wat er met de resultaten gaat gebeuren en welke stappen er gezet gaan worden. Ook wordt aangegeven dat een conceptverslag voor becommentariëring wordt rondgestuurd, voordat het definitief wordt vastgesteld.

Na afloop van de workshop begeleidingsethiek is er een gezamenlijke lunch of een napraatmoment met een drankje en hapjes. Afhankelijk van de sponsor en initiatiefnemer krijgen de deelnemers soms een kleinigheid als dank.

4

Afronding en vervolg

Hoofdstuk 4
Afronding en vervolg

Na afloop van de workshop begeleidingsethiek zijn er nog twee stappen die gezet moeten worden. Ten eerste dient het verslag van de workshop uitgewerkt te worden. Ten tweede gaat het om het zo goed mogelijk borgen van de resultaten. Daarvoor helpt het om een werkdocument te maken. De acties die je daarin zet, moeten in gang worden gezet. Daarvoor is een formele bevestiging van bijvoorbeeld een managementteam nodig.

De co-moderator maakt een eerste versie van het verslag. Dat wordt gecontroleerd en aangevuld door de moderator. Vervolgens wordt dit document gedeeld met alle deelnemers, met de vraag of zij binnen maximaal een week willen reageren met suggesties en aanvullingen. Expliciet moet er aandacht zijn voor de namenlijst, die als bijlage aan het verslag is toegevoegd. Kloppen de namen en de functies, én gaat iedereen ermee akkoord dat hun naam op de lijst staat? Vooral patiënten en cliënten kunnen het onwenselijk vinden om als zodanig betiteld te worden in een openbare publicatie. Houd daar rekening mee. Het verslag is in openbaar en kan breed gedeeld worden. Uiteraard zijn daar uitzonderingen op mogelijk, bijvoorbeeld als er rondom de casus geheimhouding is gevraagd.

De vorm van het verslag kan verschillen. Het kan een aantal A4'tjes zijn, maar het kan ook de vorm krijgen van een grafisch opgemaakt rapport. Voorbeelden hiervan zijn te vinden op www.begeleidingsethiek.nl. Op deze website worden alle verslagen van de workshops begeleidingsethiek geplaatst.

Werkdocument en borging

Na afloop van de workshop wordt met de initiatiefnemer een werkdocument opgesteldop basis van het vastgestelde verslag. In dit werkdocument worden de handelingsopties uit de workshop omgezet in concrete vervolgactiviteiten. Dit werkdocument wordt besproken in een besluitvormend gremium (MT, RvB),

zodat de activiteiten in gang gezet kunnen worden. Hierin speelt de sponsor een belangrijke rol.

De workshop heeft ook procesmatige effecten die kunnen vragen om een vervolg. Mensen met verschillende achtergronden zijn tijdens de workshop tegelijkertijd betrokken bij de ethische vormgeving van de toepassing van technologie. Dit is waardevol en regelmatig wordt tijdens de workshop de suggestie gedaan dat anderen ook dit gezamenlijke proces zouden moeten doorlopen. Als moderator ga je in gesprek met de initiatiefnemer over procesmatige vervolgstappen en voegt die toe aan het werkdocument.

Communicatie

Het eerste communicatiemiddel is uiteraard het verslag en het tweede het werkdocument. Beide moeten verstuurd worden naar de juiste personen. Daarnaast kan er op andere manieren gecommuniceerd worden: een artikel in een tijdschrift, op de website of een lezing. Dit kan zowel binnen als buiten de organisatie.

Coalitie Begeleidingsethiek

Deze handleiding is tot stand gekomen op basis van de ervaringen van de Coalitie Begeleidingsethiek. Dit is een community of practise waar resultaten en inzichten gedeeld en beschikbaar gemaakt worden. Door deel te nemen aan de coalitie draagt de workshop die je hebt begeleid niet alleen bij aan de organisatie van de initiatiefnemer, maar ook aan waardevolle AI voor de zorg. De coalitie vraagt je het verslag te delen en zo anderen te helpen bij hun ethische uitdagingen. Door je ervaringen te delen wordt ook de gezamenlijk de aanpak begeleidingsethiek sterker. Je kunt je verslag sturen naar de Coalitie Begeleidingsethiek, waarna het een plekje krijgt op **www.begeleidingsethiek.nl**. Daar zijn alle verslagen van eerdere workshops te vinden. De contactgegevens van de coalitie zijn ook op deze website te vinden.

Bijlagen

Bijlage 1 Plan van aanpak workshop begeleidingsethiek

Bijlage 2 Aanpak begeleidingsethiek voor de zorg en AI: drie cases

Bijlage 3 Effecten

Bijlage 4 Waarden

Bijlage 5 Handelingsopties

Bijlage 6 Algemene tips over de rol als moderator

Bijlage 1
Plan van aanpak workshop begeleidingsethiek

Naam instelling

Onderwerp van de workshop

Namen medeorganisatoren instelling/organisatie die de casus aanlevert

Namen moderatoren/organisatoren

Opzet workshop begeleidingsethiek

Dit plan van aanpak heb je nodig nadat je in contact bent gekomen met een organisatie die een workshop begeleidingsethiek wil houden rondom een casus. Door stapsgewijs dit plan door te nemen en in te vullen, kan een workshop goed voorbereid worden zonder stappen over te slaan. Daarnaast helpt het plan om medeorganisatoren in te schakelen bij de voorbereiding van een workshop.

Aanpak begeleidingsethiek

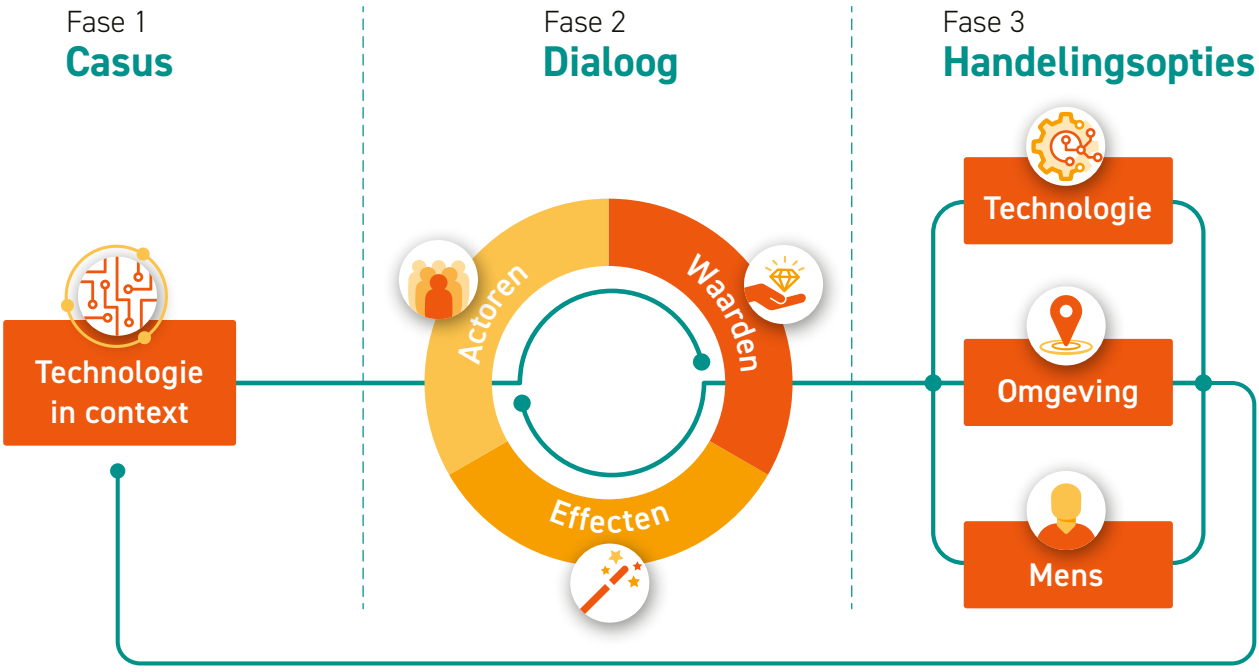

1. Doelstelling

De eerste stap die je doet met vertegenwoordigers van de organisatie die de casus aandragen, is het gezamenlijk vaststellen van de doelstelling van de workshop. Over het algemeen zijn doelstellingen:

- een goed gesprek voeren met relevante betrokkenen rondom de ethische aspecten van de implementatie van technologie,
- inzicht verkrijgen in waarden die relevant zijn rondom de casus,
- het verzamelen van handelingsopties voortkomend uit die waarden.

Voor een organisatie kunnen ook andere doelstellingen een rol spelen, zoals het zelf in huis halen van de kennis en ervaring om een workshop begeleidingsethiek te geven.

2. Onderwerp

Stem goed af wat de casus is die tijdens de workshop wordt besproken.
Korte omschrijving van casus en context (max 150 woorden)]

3. Keuze digitaal of fysiek

Het maakt uit of een workshop fysiek of digitaal gehouden wordt. Bij een fysieke workshop zal een ruimte en catering geregeld moeten worden. De instructie aan deelnemers is per situatie verschillend, zo zal bij een online workshop instructie nodig zijn over de te gebruiken digitale interface.

Beslis daarom zo vroeg mogelijk in het traject of de workshop fysiek of digitaal zal plaats vinden. De belangrijkste verschillen in aanpak:

- Regelen drie ruimtes (een plenair, twee extra voor subgroepen)
- Regelen van catering en flipovers met stiften
- Keuze voor een specifiek digitaal vergaderprogramma (Zoom, Teams, Webex, etc)
- Beschikbaarheid en kennis van het digitale programma bij alle deelnemers
- Gedragsregels bij het gebruik van een digitaal programma (microfoon uit, gebruik chat, etc.)

4. Benoemen deelnemers en sleutelrollen

Vooraf moeten de deelnemers bekend zijn en enkele sleutelrollen worden toegekend:

- Sponsor
- Expert
- Co-moderator
- Begeleider(s) subworkshops

Elk van deze personen moet goed van tevoren gebriefd worden over wat er tijdens de subworkshop en de aanloop daarnaartoe van hen wordt verwacht.

Maak een deelnemerslijst:

- ...
- ...
- ... (sponsor)
- ... (moderator)
- Etc.

5. Uitnodigen

Alle deelnemers krijgen een uitnodigingsmail met daarin voorbereidende informatie over zowel de methodiek als de casus. Informatie over de methodiek kan bijvoorbeeld gegeven worden aan de hand van het filmpje van Peter-Paul Verbeek.

6. Tijdschema

Duur	Onderdeel	Rollen	Benodigd
15 min	hulp bij inloggen	Co-moderator	
15 min	1. Welkom en kennismaking	Sponsor Moderator	
10 min	2. Opzet bijeenkomst & inleiding begeleidings-ethiek	Moderator	Sheets
25 min	3. Fase 1: Toelichting op technologie en gebruik ervan	Expert	Sheets
Korte pauze			
15 min	4. Fase 2a: Actoren benoemen	Moderator	Chat
30 min	5. Fase 2b: Dialoog over mogelijke effecten van gebruik technologie	Moderator Co-moderator tekent waarden op	Word/Flipover
20 min	6. Fase 2c: Dialoog over waarden rondom gebruik van technologie	Moderator Co-moderator deelt waarden	Word/Flipover
5 min	7. Toelichting handelingsopties	Moderator	Sheets
Pauze			
40 min	8. Fase 3a: Genereren handelingsopties	Moderator Co-moderator 3e begeleider	Drie subworkshop Word/Flipover
20 min	9. Fase 3b: Plenair handelingsopties	Moderator Drie terugkoppelaars	Word/Flipover
20 min	10. Afsluiting • Reactie casushouder • Reactie casushouder • Afronding	Expert Alle deelnemers Sponsor	

7. Draaiboek workshop

1. Introductie
   - Welkom, noodzaak van de bijeenkomst, context, kader
   - Afstemming van huisregels, met name voor een digitale sessie
   - Korte voorstelronde (naam en functie)
   - Opzet en doelstelling van de middag

2. Toelichting aanpak begeleidingsethiek, context en positionering ten opzichte van andere methoden, zoals het Moreel Beraad.

3. Fase 1: Toelichting op technologie en gebruik in context
   - Wat moeten we weten van de technologie?
   - Waarom wordt de technologie ingezet? Wat is het doel?
   - In welke context wordt de technologie ingezet?

Korte pauze

4. Fase 2a: Dialoog: Brainstorm over actoren
   - Nu de casus bekend is, vragen we de deelnemers actoren te noemen die hier betrokken zijn (op wie de technologie invloed heeft)
   - Een vlotte brainstorm
   - Vraag aan eenieder, probeer soms ook vanuit ander perspectief te denken

5. Fase 2b: Dialoog: mogelijke effecten van gebruik technologie
   - Effecten: zowel positief als negatief, bekijken vanuit verschillende niveaus
   - Brainwrite: iedereen bedenkt in vijfminuten voor zichzelf mogelijke effecten
     Belangrijk: effecten kunnen zowel positief als negatief zijn

   - In de eerste ronde wordt iedereen gevraagd naar zijn belangrijkste effect
   - De groep denkt na over effecten die nog missen, bijvoorbeeld positieve of juist negatieve effecten. De moderator kan hiervoor sturende vragen stellen.

6. Fase 2c: Dialoog: over waarden rondom gebruik van technologie
   - o-moderator presenteert lijst met waarden
   - Gesprek met de groep: herkenbaar, aanvullingen: welke missen we?
   - Welke vinden we het meest belangrijk? Dit blijkt uit het gesprek of er wordt gestemd.

7. Toelichting handelingsopties
   - Moderator licht de drie soorten handelingsopties toe
   - Vertellen van groepsindeling met co-moderator en hoe fysiek of digitaal opsplitsen
   - Overgang naar fase 3 inleiden

Subgroep 1 **Techniek**		Subgroep 2 **Omgeving**		Subgroep 3 **Mens**	
Naam	Organisatie/ rol	Naam	Organisatie/ rol	Naam	Organisatie/ rol
Begeleider		Begeleider		Begeleider	
Deelnemer		Deelnemer		Deelnemer	
Deelnemer					

Pauze

8. Fase 3a: Bedenken handelingsopties in kleine groepjes
   - Subgroepjes (technologie, omgeving en mens)
   - Drie aparte digitale breakout rooms opzetten of fysiek splitsen
   - Drie moderatoren
   - Uitleg door moderatoren
   - Strak tijdschema, want alle groepjes komen tegelijk terug in de plenaire bijeenkomst

   - Aan de hand van de belangrijkste drie waarden worden handelingsopties benoemd
     - *Uitkomst: twee of drie handelingsopties per waarde. Die geven antwoord op de vraag: wat kan er gedaan worden om waarde x te borgen of te versterken binnen een van de drie domeinen?*

	Waarde X	Waarde Y	Waarde Z
Technologie	Handelingsoptie	Handelingsoptie	Handelingsoptie
	Handelingsoptie	Handelingsoptie	Handelingsoptie
Omgeving	Handelingsoptie	Handelingsoptie	Handelingsoptie
	Handelingsoptie	Handelingsoptie	Handelingsoptie
Mens	Handelingsoptie	Handelingsoptie	Handelingsoptie
	Handelingsoptie	Handelingsoptie	Handelingsoptie

- Bepaal wie de terugkoppeling doet in de plenaire bijeenkomst.
  Input verkrijgen door:
  - *Even zelf laten nadenken*
  - *Rondje ideeën ophalen*
  - *Dialoog, discussie of uitdiepend gesprek*
  - *Prioriteiten bepalen voor de terugkoppeling*
  - *Twee of drie* ideeën worden plenair gepresenteerd

9. Fase 3b: Handelingsopties plenair presenteren
   - Elk groepje presenteert zijn opties en levert de bovenstaande matrix op
   - Faciliteer een dialoog, vragenronde, verdiepend gesprek

10. Afsluiting
    - Vraag aan de Expert wat hij/zij geleerd en gezien heeft
    - Feedback ronde deelnemers: wat vond je van de middag?
      - *Mogelijke onderwerpen om te bespreken: hoe vond je de middag, hoe vond je de aanpak, wat vond je van/kun je met de resultaten, (hoe) ga je er iets mee doen en welke vervolg zou je willen?*
    - Slotwoord sponsor
      - *Wat gaan we doen met de output binnen de doelorganisatie? Denk aan:*
        - *Resultaten meenemen in vervolgstappen*
        - *Communicatie (verslag, eventueel artikel inbrengen bij Raad van Bestuur, op een congres o.i.d.)*
        - *Aanpak begeleidingsethiek integreren in innovatieproces, zorgproces en/of beleidsproces*
        - *Aanpak herhalen met andere stakeholders, eventueel zelf mensen opleiden als moderator*

Bijlage 2
Aanpak begeleidingsethiek voor de zorg en AI: drie cases

De handleiding is deels gebaseerd op de ervaring met drie cases uit de zorg, waar met artificial intelligence (AI) wordt gewerkt. Het zijn cases uit de ziekenhuiszorg, de GGZ en de gehandicaptenzorg. Hieronder staan ze kort samengevat. Het verslag is terug te vinden op www.begeleidingsethiek.nl.

LUMC, sessie 1 juli 2020, contactpersoon Marjolein Elderhorst (Waardegedreven zorg en AI, CAIRE-lab). De Box is de naam van een project waarbij patiënten een doos met meetapparatuur meekrijgen, zodat zij thuis gemonitord kunnen worden. Inmiddels zijn er ongeveer driehonderd patiënten die de Box mee naar huis hebben en waarvan dus dagelijks informatie ter controle binnenkomt. Gezien de hoeveelheid informatie levert dit een capaciteitsprobleem op. Om die het hoofd te bieden worden de meetgegevens door een algoritme beoordeeld en geclusterd. Het algoritme geeft advies over welke data eerst bekeken moet worden aan de hand van de meetgegevens van de individuele patiënt en eventuele afwijkingen.

Trimbos Instituut, sessie 6 november 2020, contactpersoon Joran Lockerbol (Director Centre of Economic Evaluation & Machine Learning) VIA is een algoritme-gebaseerde tool voor gebruik in de basis GGZ. Deze geeft een visuele weergave van de geobserveerde ontwikkeling van de gezondheid van de patiënt in de eerste helft van de behandeling, uitgebreid met een prognose van hoe de gezondheid van de patiënt zich zal ontwikkelen, gebaseerd op hoe de gezondheid

van de meest vergelijkbare patiënten zich vanaf dit punt ontwikkelt. Deze informatie wordt gegenereerd met behulp van een algoritme dat met machine learning is ontwikkeld en onder andere de ROM[1]-gegevens uit het behandeltraject benut. Op deze manier kan voortijdig gereflecteerd worden op hoe het voorspelde behandelresultaat zich verhoudt tot het vooraf beoogde behandelresultaat.

Siza, sessie 17 november 2020, contactpersoon Brigitte Boon (Chief Research Officer Academy Het Dorp & Hoofd Wetenschappelijk Onderzoek Siza) De digitale innovatie waar het om gaat, is de voorgenomen inzet bij Siza van reactieve technologie (aanvullende sensoring) waarbij algoritmes kunnen leiden tot meer persoonsgerichte monitoring van cliënten tijdens de nacht. Momenteel gebeurt het monitoren van cliënten gedurende de nacht voornamelijk door het uitluisteren op traditionele manier. Enkele medewerkers luisteren via microfoons mee en zijn alert op bijzondere afwijkende geluiden. Naast deze continue akoestische monitoring worden in toenemende mate camera's ingezet en ook andere sensoren staan in de planning. Dit alles bij elkaar levert heel veel data op. De geautomatiseerde analyse van de data uit de sensoren stelt de nachtbewaking (centralisten[2]) in staat meer geïnformeerd en efficiënt acties uit te zetten.

1 Routine Outcome Monitoring

2 Medewerkers die op de centrale van de instelling cliënten monitoren

Bijlage 3
Effecten

Om een goed beeld te hebben van mogelijke effecten die tijdens een workshop door deelnemers genoemd kunnen worden, staan hieronder een aantal voorbeelden.

Zoals ook in de tekst benoemd zien we tijdens de workshops, in allerlei formuleringen, vooral effecten op grofweg deze gebieden:

- Kwaliteit van zorg en werkomstandigheden
- Participatie (bij de ontwikkeling van een digitale toepassing, het implementatieproces en het reguliere zorgproces)
- Privacy (meer meten, analyseren, opslag, toegang)
- Efficiëntie en kosten

Evenals bij de handelingsopties leveren de meest context specifieke effecten de meest zinvolle inzichten op. Probeer daarom zoveel mogelijk door te vragen en de voor de hand liggende effecten te overstijgen.

Veel voorkomende positieve effecten zijn bijvoorbeeld:

- Technologie maakt meer cliëntgericht werken en maatwerk mogelijk
- Door de analyse kunnen we eerder bijsturen of stoppen met de behandeling en verwijzen
- Door meer data te verzamelen en samen te brengen kunnen we leren over onze processen en de operatie als geheel, inclusief efficiëntie, kosten en baten

Veel voorkomende negatieve effecten zijn bijvoorbeeld:

- Alle dataverzamelingen en interfaces die hiertoe toegang geven vergroten het risico op privacy-schending en datalekken
- Het gebruik van een algoritme als beslisondersteuning vergroot het risico dat we op termijn rechtstreeks acties gaan koppelen aan het resultaat, zonder dat het menselijk oordeel nog een rol speelt in de beslisketen.

Dit zijn algemene effecten. Het is gemakkelijker en concreter om via context specifieke effecten naar handelingsopties te zoeken. Neem bijvoorbeeld de situatie dat een patiënt met hartfalen een pakket sensoren mee naar huis neemt.

Als positief effect wordt genoemd:

- Gemak voor de cliënt, omdat deze minder hoeft te reizen voor onderzoeken en metingen. Dit effect heeft duidelijk invloed op de waarde 'autonomie voor de patiënt'. Zoekend naar handelingsopties om deze waarde verder te versterken, is de stap naar het samenstellen van sensorpakketten voor andere aandoeningen snel gemaakt.

Als negatief effect wordt genoemd:

- Hoe weet je dat je de goede mensen meet en niet bijvoorbeeld de kinderen van de patiënt.

Dit effect heeft invloed op de waarden 'betrouwbaarheid' (van de data), 'kwaliteit van zorg' en wellicht 'veiligheid'. Om deze waarden goed te borgen. kan je hier heel nadrukkelijk aandacht aan besteden. Mogelijke handelingsopties zijn het zodanig ontwerpen van de sensoren dat ze door slechts één specifiek persoon gebruikt kunnen worden en het zodanig opstelling van instructies dat duidelijk is dat alléén de patiënt de sensoren mag gebruiken.

Onderstaand nog enkele voorbeelden van effecten gerelateerd aan hun context.
Bij een casus worden cliënten gemonitord via verschillende sensoren in hun omgeving. De signalen worden door een algoritme verwerkt. De volgende effecten worden genoemd:

Positief:

- Cliënt krijgt meer privacy (voorheen werd meegeluisterd door medewerkers)
- Meer sensoren kunnen tot specifiekere informatie en handelingen ter plaatse leiden, wat onnodige acties voorkomt

Negatief:

- Missen we door maatwerk in de sensorset geen issues die voorheen niet speelden bij de cliënt?
- Nu er geen medewerkers meer live meeluisteren, missen we wellicht signalen

Bij een casus geeft een algoritme inzicht in het mogelijke succes van een lopend GGZ-behandeltraject aan de hand van onder andere standaard monitoring vragenlijsten (ROM – Routine Outcome Monitoring). De volgende effecten worden genoemd:

Positief:

- Een gemotiveerd besluit om door te gaan met de behandeling of deze aan te passen
- Aan de hand van de gegevens wordt een onderbouwde dialoog mogelijk over doel en wijze van behandeling

Negatief:

- Self fullfilling prophecy: als de kans op succes van de behandeling klein is, heeft dat mogelijk invloed op de loop van de behandeling
- Mogelijk gaan cliënten de ROM's anders invullen om te de uitkomsten van het algoritme te beïnvloeden

Bijlage 4
Waarden

Onderstaande lijstjes zijn voorbeelden van waarden die door de deelnemers genoemd kunnen worden tijdens de workshop. Deze lijstjes zijn niet compleet.

Waarden die in de praktijk in veel workshops een rol spelen:
- Autonomie (van de cliënt en de medewerker)
- Effectiviteit
- Kwaliteit van zorg
- Veiligheid (voor de cliënt en de medewerker)

Waarden zoals door de KNMG benoemd, mede gebaseerd op het medisch ethisch waardenkader zoals geformuleerd door Beauchamps en Childress:
- Eerlijkheid
- Weldoen
- Vertrouwen
- Privacy
- Respect voor autonomie
- Niet-schaden
- Rechtvaardigheid

Top 10 van meest genoemde waarden wereldwijd
1. Vrijheid
2. Respect
3. Eerlijkheid
4. Verdraagzaamheid
5. Gelijkheid
6. Rechtvaardigheid
7. Vriendelijkheid
8. Vrede
9. Liefde
10. Veiligheid

Andere waarden:

- Tolerantie
- Zorgzaamheid
- Religie
- Spiritualiteit
- Familie
- Plezier
- Verbondenheid
- Autonomie
- Bescheidenheid
- Stabiliteit
- Beleefdheid
- Schoonheid
- Loyaliteit
- Vaderlandsliefde
- Naastenliefde
- Trouw
- Integriteit
- Geluk
- Verantwoordelijkheid
- Onafhankelijkheid
- Humor
- Rust
- Spontaniteit
- Authenticiteit
- Creativiteit
- Zelfvertrouwen
- Spiritualiteit
- Zingeving
- Zelfstandigheid
- Vernieuwing
- Uitdaging
- Behulpzaamheid
- Dankbaarheid
- Geduld
- Optimisme
- Gezondheid
- Vriendschap
- Discipline
- Persoonlijke ontwikkeling
- Harmonie
- Stiptheid
- Passie
- Rijkdom
- Solidariteit
- Leiderschap
- Inzicht
- Mededogen
- Netheid
- Openheid
- Toewijding

Bijlage 5
Handelingsopties

Handelingsopties uit drie sessies begeleidingsethiek in een context van AI en zorg

Inleiding

In deze bijlage is een verkenning opgenomen naar de toepasbaarheid van handelingsopties uit de drie pilotworkshops begeleidingsethiek. We maken onderscheid in drie domeinen: technologie, omgeving en mens. In het eerste deel staan generieke handelingsopties die ook voor andere contexten en cases geschikt zijn. Vervolgens beschrijven we enkele handelingsopties die niet algemeen bruikbaar zijn, maar wel in een specifieke context. Als laatste kijken we naar een aantal handelingsopties die naar het nu laat aanzien in een unieke context spelen.

Generieke handelingsopties Technologie

Met betrekking tot de ontwikkeling van het AI-model

- Zorg voor (kwalitatief) goede data waarmee het model 'gevoed' wordt, zowel tijdens het leerproces als de operationele fase. Stel hierover duidelijke criteria vast.
- Blijf het model doorontwikkelen en wees alert op veranderende cliëntenpopulaties, bias en feedbackloop-effecten.
- Blijf het algoritme doorontwikkelen op basis van ervaringen van zorgverleners.
- Betrek gebruikers bij het ontwikkeltraject van de digitale toepassing.
- De werking van het algoritme moet transparant zijn.
- Test de resultaten op wetenschappelijke manier (met een menselijke analyse op dezelfde data, vergelijk oude en nieuwe situatie, etc.).

Met betrekking tot de presentatie van de resultaten:

- Uitkomsten moeten in de interface duidelijk (mogelijk basaal geïllustreerd) weergegeven worden.
- Gebruikers moeten makkelijk en snel inzicht krijgen in de factoren die van invloed zijn op het resultaat van het algoritme, bijvoorbeeld door in de interface te kunnen doorklikken naar een dieper niveau in de data.
- Koppel niet automatisch acties aan resultaten van het algoritme. Zorg dat de acties die volgen op de resultaten door de betrokkenen kunnen worden bepaald (beslisondersteuning), zoals de behandelaar met de cliënt samen. In elke casus werd dit wenselijk geacht in verband met de autonomie en het vertrouwen in het systeem.
- Doe waar mogelijk bij de resultaten suggesties voor acties, vervolgbehandelingen of aanpak.

Generieke handelingsopties mens en omgeving

- Benut de resultaten van het algoritme als beslisondersteuning voor de cliënt en de deskundige
- Gebruik de resultaten van het algoritme ook om huidige werkmethoden door te lichten en te kijken naar bestaande procedures en acties.
- Informeer alle betrokkenen goed over het functioneren en de beperkingen van de techniek.
- Informeer alle betrokkenen goed over het doel en de te implementeren (geïmplementeerde) werkwijze.
- Betrek gebruikers bij het implementatietraject.
- Spreek af het systeem pas in te voeren als het minimaal gelijk scoort met het proces dat het vervangt (als het een bestaand proces vervangt).
- Zorg voor een interdisciplinair team bij de invoering.
- Doe tussentijdse evaluaties en haal tevredenheidsinformatie op bij alle actoren.
- Maak heldere regels over het gebruik van de toepassing waarin het algoritme een functie heeft en over wie het op welke manier mag gebruiken.
- Zorg dat de tijdswinst of andere efficiëntieslagen ten goede komen aan de kwaliteit van de zorg.

Casus specifieke handelingsopties

Handelingsopties zijn niet altijd goed te generaliseren. Dat benadrukt de noodzaak van de casusgerichte aanpak zoals de begeleidingsethiek beoogt. Veel van de

handelingsopties zijn casusspecifiek. Zo zijn handelingsopties die benoemd zijn in een casus waar data bij een patiënt wordt verzameld en door AI verwerkt, veelal gericht op aspecten die te maken hebben met de centrale verzameling van data. Ook zijn er per casus specifieke interpretaties van handelingsopties mogelijk. Zo leiden de resultaten van een AI-algoritme bij de ene casus tot alarmering van de zorgverlener, terwijl bij een andere casus de cliënt gewaarschuwd wordt. Deze specifieke handelingsopties zijn vaak interessanter voor de initiatiefnemer en sponsor, dan de generieke. Dit helpt hen namelijk concreet en gericht digitale toepassingen te implementeren.

Handelingsopties ten behoeve van een algoritme dat data uit verschillende sensoren bij een cliënt verwerkt:

- Maak gebruik van de mogelijkheden tot maatwerk. Zorg dat je uit de analyse zoveel mogelijk conclusies kan trekken waardoor je cliëntgericht aanpassingen in de aanpak kan doorvoeren. In de praktijk betekent dit: geef de cliënt bijvoorbeeld alleen een weegschaal mee als die voor zijn of haar categorie meeweegt in het risico.
- Uitkomsten van AI blijven toetsen aan de werkelijkheid en het advies van zorgverleners.

Handelingsopties ten behoeve van een algoritme waarbij de resultaten bij de cliënt uit moeten komen:

- Maak waar mogelijk een koppeling met het Elektronisch Patiënten Dossier, zodat de cliënt in eigen tijd en thuis de resultaten kan bestuderen.
- Faciliteer waar mogelijk de interactie tussen behandelaar en cliënt direct bij de resultaten, zodat vragen en opmerkingen gekoppeld aan de resultaten kunnen worden gemaakt. Zorg voor een veilige omgeving om de resultaten te bespreken, zowel voor de cliënt als de behandelaar.
- Zorg via filters dat verschillende actoren tot op verschillend aggregatieniveau toegang hebben tot informatie en resultaten.

Handelingsopties

In de een van de pilotworkshops komt het uitluisteren van cliënten in de gehandicaptenzorg aan de orde. Daarbij wordt uitgebreid stilgestaan bij het vertrouwen dat nodig is om de hulpbehoevende cliënten te laten monitoren door een algoritme gedurende de nacht. Dat vertrouwen is nodig bij zowel het verpleegkundig personeel als de naasten van de cliënten. De handelingsopties bij deze casus zijn:

- Mee laten lopen van dagmedewerkers met de nachtdienst.

- De resultaten van de nachtzorg meenemen in de dagzorg en omgekeerd.
- Ouders mee laten kijken met de centralisten[1] in de nachtdienst.
- Nachtzorgmedewerkers betrekken bij het behandelplan.
- De voor de nachtzorg ontwikkelde dienst ook overdag inzetten, bijvoorbeeld als mensen iets voor zichzelf doen en zich terugtrekken op hun kamer.
- Meenemen van de betrokkenen in de globale werking van de tools, het proces, de analyse en de lessons learned.

Het laatste punt staat in bewerkte vorm ook in de lijst met generieke opties. De andere opgesomde punten echter leveren veel concretere handvatten op in deze unieke context. Het laten meelopen van nachtmedewerkers en ouders wordt bijvoorbeeld door alle participanten enthousiast omarmt, en mag als een breed gedragen handelingsoptie worden gezien.

Een ander voorbeeld van een unieke context is de casus waarbij AI gebruikt wordt in combinatie met een groot aantal sensoren (de Box) die met de individuele patiënt mee naar huis gaan. De handelingsopties bij deze casus zijn:

- Borgen van de kwaliteit van het meetinstrumentarium. De patiënten krijgen een standaard pakket aan meetinstrumenten mee naar huis (weegschaal, thermometer, etc.). De sensoren zijn hierdoor buiten de invloedsfeer van het ziekenhuis, terwijl erop vertrouwd moet kunnen worden dat ze de juiste informatie doorgeven.
- De thuiszorg en huisarts meenemen in het proces en de werkwijze van de Box. Vaak zijn de thuiszorg en de huisarts eerste aanspreekpunt voor de patiënt. Kennis over het monitoringssysteem van een ernstige aandoening moet dus niet buiten de scope liggen van deze dicht bij de patiënt gepositioneerde actoren.
- Maak makkelijke uitbreiding van het AI-model mogelijk, zodat het nog effectiever wordt en basiszorg over kan nemen. Het project is begonnen rondom hartfalen, maar de Box leent zich nadrukkelijk ook voor andere aandoeningen. Door vanaf het begin al op uitbreiding te anticiperen, kan de uitrol naar andere aandoeningen versnellen. Dat vergroot het effect qua efficiëntie en autonomie voor de patiënt.

1 Medewerkers die op de centrale van de instelling cliënten monitoren

Conclusie

Bovenstaande maakt duidelijk dat cases unieke handelingsopties kunnen voortbrengen. Ook zichtbaar is dat de bruikbaarheid van handelingsopties gerelateerd kan zijn aan een specifieke en unieke context.

Lang niet alle handelingsopties zijn specifiek of uniek. Het is daarom van waarde om de uitkomsten van workshops begeleidingsethiek te delen en bij elkaar te brengen. Hoe meer cases gedeeld en bijeengebracht zijn, hoe meer inspiratie en mogelijke handelingsopties voor andere cases workshops beschikbaar zijn.

Bijlage 6
Algemene tips voor de rol van moderator

In de handleiding hebben we de voorbereiding van de workshop, de workshop zelf en wat er erna moet gebeuren behandeld. De moderator heeft daarin een belangrijke rol. In deze bijlage zijn daarom een aantal algemene tips opgenomen, waar de moderator zijn voordeel mee kan doen.

Wees een leider

Je bent de (tijdelijke) leider. Dat betekent dat je verantwoordelijk bent voor het geheel: voor een goede voorbereiding, voor hoe mensen in de workshop zitten en voor de uitkomsten. Tijdens de sessie verwachten mensen dat jij het geheel in de gaten houdt. Het geeft je ook de autoriteit om op basis daarvan in te grijpen. Je mag mensen (vriendelijk) afkappen, je mag doorvragen etc.

Bewaak het detailniveau van de discussie

Wees je bewust van het detailniveau van de discussie. Een ethische dialoog vraagt om het spelen met algemene en gedetailleerde informatie. Een te algemene discussie leidt niet tot het blootleggen van de exacte dilemma's. Een te gedetailleerde discussie maakt van alle situaties een uniek geval waarin geen overwegingen zitten. Het spelen met deze niveaus is daarom cruciaal en dit vraagt om het inzetten van vaardigheden als goed luisteren, samenvatten en doorvragen (LSD).

Zorg voor tempo en rust

De workshop staat onder een behoorlijke tijdsdruk. Dat geeft vaak een goede dynamiek. Jij bent verantwoordelijk voor het tijdsverloop. Dat betekent dat in de afgesproken tijd de verschillende activiteiten goed moeten zijn afgerond. Tijdens het proces zul je misschien keuzes moeten maken, zoals een bepaalde dialoog even laten doorlopen terwijl je ergens anders in het programma een onderdeel eerder afrondt. Er mag tempo gemaakt worden, maar doe dat vanuit rust, niet vanuit haast of paniek.

Vertrouw op de aanpak begeleidingsethiek

De aanpak zit stevig in elkaar. Als de stappen worden gevolgd, krijg je veel resultaten en een goede dynamiek tussen de deelnemers. Soms willen mensen discussiëren. Daar mag enige ruimte voor zijn, maar niet te veel. De aanpak beoogt het creëren van een dialoog, niet van een discussie.

Bewaak het groepsproces

In de aanpak zijn verschillende methodische keuzes ingebouwd, waardoor iedereen vanzelfsprekend aan het woord komt. Toch is er in elk groepsproces het gevaar dat een aantal personen de bijeenkomst domineert, hoewel dit online minder voorkomt. Het is jouw verantwoordelijkheid dat dat niet gebeurt, ook al heeft iemand een belangrijke functie. Wees alert op personen die niet gewend zijn om deel te nemen aan een groepsproces, zoals bijvoorbeeld een patiënt, cliënt of zorgverlener. Zorg dat zij op tijd het woord krijgen, zorg ook dat zij zich gezien voelen, stel ze gerust.

Have fun

Het leiden van een workshop begeleidingsethiek is hartstikke leuk. Geniet ervan.

Nieuwe technologieën in de zorg, zoals artificial intelligence, brengen ethische vragen met zich mee. De aanpak begeleidingsethiek is een participatieve aanpak om te komen tot concrete ethische handelingsopties voor techniek, processen en gedrag. De aanpak is ontwikkeld door de breed samengestelde werkgroep ethiek en digitalisering van ECP|Platform voor de InformatieSamenleving. Binnen de zorg is de aanpak in drie verschillende sectoren met succes gebruikt, bij het LUMC, SiZa en Trimbos.

Deze handleiding voor de aanpak begeleidingsethiek omvat alle instructies om een workshop begeleidingsethiek te organiseren.

ECP
Platform voor de InformatieSamenleving

www.ecp.nl